

Ігор Набитович

НЕВИЗНАНИЙ ПРАВЕДНИК: МИТРОПОЛИТ ШЕПТИЦЬКИЙ І ЄВРЕЙСЬКЕ ПИТАННЯ

Проблема взаємин Митрополита Андрея Шептицького з євреями є особливою сторінкою у співіснуванні українців та євреїв, багатопланових контактів у політичній, економічній, культурній сферах, а, разом із усім, і міжлюдськими взаєминами, емпатією до страждань інших, християнського милосердя.

Ключем до взаємин із єврейством може бути ідея Митрополита про те, що основами кожної культури є кілька найважливіших принципів: «шанувати людське життя, людську свободу, людську працю; науку, мистецтво й багато подібного» (Шептицький, 2013: 723). Це украй важливі засновки, бо перші з них — пошанування життя людини та її свободи — власне були втілені і Шептицьким, й усією його Церквою в часи Апокаліпсису в рятуванні євреїв у часи нацистської окупації — важачи життями сотень українських черниць і ченців, білого духовенства.

Тут для означення ситуації міжнаціональних взаємин варто подати кілька штрихів, які власне окреслюють головні риси цих взаємин. Коли у листопаді розпочалися погроми на території, яку контролювало польське військо, Йозеф Тененбаум прийшов до Митрополита просити його заступництва. Шептицький показав йому через вікно жандармів, які оточували митрополичі палати й

поскаржився, що він теж є в'язнем, але «моє серце кривавить через ці [єврейські. — *I. Н.*] страждання» (Tenenbaum, 1948: 115). Для жертв погрому у Львові Митрополит передав єврейській спільноті 500 корон (Sztankowa, 1994: 232).

Курт Левін, син львівського рабина синагоги прогресистів «Темпль», залишив надзвичайно важливі спогади-свідчення про події тих страшних часів. Він писав про те, як відбулося знайомство його батька Єзекиїля Левіна з кир Андреем: коли владика святкував семидесятилітній ювілей, «польське духовенство, керуючись національною ненавистю і шовінізмом, проігнорувало цю урочистість. Мій батько, намагаючись запротестувати проти цього, відвідав Митрополита разом зі своїм колегою. Таким чином зав'язалася ниточка приязні між людьми, які змогли піднятися понад усім і, попри провалля, що їх розділяло, знайти спільну мову. Обоє були філософами, а також людьми глибокої віри, хоча й кожен — на свій кшталт. Мій батько познайомив Митрополита з єврейськими духовими і культурними скарбами, що пізніше принесли добрий skutok. Митрополит Шептицький під час німецької окупації врятував багатьох євреїв, з нечуваною посвятою і шляхетністю, й насамперед — безкорисливо. Він був приятелем євреїв» (Lewin, 2006: 27).

Рабин Єзекиїль Левін народився в Рогатині, був внуком і сином знаменитих рабинів-ортодоксів, але його надихали ідеї Гаскалі (Просвітництва). Перед ним стояли ті ж завдання, що й перед Митрополитом Шептицьким: душпастирство, боротьба з поширенням

моровиці комуністичної ідеології, з асиміляцією та відходом від релігійного світобачення, потреба релігійного, національного й культурного виховання громади, насамперед — молоді, поєднання навчання та виховання наступних поколінь. Митрополит Шептицький викладав у малярській школі Новаківського та у Богословській академії; рабин Левін читав лекції в Єврейському педагогічному інституті (Педагогіумі). Братів Шептицьких — Митрополита та отця Климентія з рабином Левіним і з рабином Кагане, лучила й *alma mater*: усі вони були випускниками Ягеллонського університету.

Рабин Давид Кагане, один із багатьох євреїв, кого Митрополит Шептицький врятував від смерти, а дружину й доньку якого врятували українські черниці, писав у своїх спогадах: «Він ніколи не забував надати бідним євреям матеріальну допомогу перед святом Песах, щоб вони могли купити собі мацу. Це було пасхальним пожертвуванням. До чеку він завжди докладав записку зі словами дружби на адресу єврейського народу. Один лист був написаний ним особисто на піднесеному біблійному івриті. Його вчителем івриту був усім відомий у Львові антиквар і збирач книг Нафталі Зігель» (Кахане, 2009: 161–162).

Серед тих, кому стипендії Митрополита в міжвоєнні часи дозволили звідати Париж і студіювати там малярство і скульптуру, були не тільки українці Святослав Гординський, Василь Дядинок, Софія Зарицька, Степан Луцик, Михайло Мороз, а й єврей Леопольд Крец, який став пізніше успішним скульптором у Франції.

Коли Митрополит здійснював візитації, інколи його вітали й місцеві рабини. Тоді з чемности владика відповідав на ці привітання на івриті: «Коли Митрополит відвідував містечка і села, де поруч жили євреї та українці, євреї вітали його, тримаючи сувої Тори» (Левін, 2007: 126). Зберігся лист 1930 року від Берлінського єврейського агентства, яке пропонувало Шептицькому новий переклад Лазаря Гольдшмідта Вавилонського Талмуду (Sztankowa, 1994: 231). Очевидно, що Митрополит цікавився найновішими виданнями з юдаїки й біблеїстики.

Уже зі своїх перших пастирських послань Шептицький заохочував паству до творчої праці, якою є торгівля та підприємництво, засноване на принципах християнської моралі, на ощадливості у веденні справ, а, водночас, на пожертвуваннях для піднесення громадського добра. Митрополит дослухався до думок і порад фахівців. Одним із його економічних дорадників у міжвоєнне двадцятиліття був єврейський промисловець і філантроп зі Львова Соломон Гаммер (Бусганг, 2009: 21).

До слова, мистецькі твори на історичні теми та церковні знадоби й оздоби з євангельськими мотивами, які вироблялися зі срібла та золота, Митрополит замовляв у відомих у Львові золотарів та сріблярів Баруха Дорнгельма та його братів (Бусганг, 2009: 21).

Одним із звинувачень на адресу Митрополита були події літа 1941 року. У пастирському посланні від 1 липня 1941 року Митрополит вітав проголошення Української держави, яка мала б

відповідати «справедливим Божим законам», й дала би змогу заслужити на гідне місце «серед народів Європи». Німецьку армію «витаємо як освободительку від ворога», а «установленій владі [не німецькій, а українській — *sic!* — *I. Н.*] віддаємо належний послух» (Митрополит Андрей Шептицький, 1998: 516–517).

Українська Церква під німецькою окупацією могла б, з погляду німецької влади, діяти без заборон, доки б не втручалася в політичну діяльність. Однак і гестапо, і спеціальний відділ із релігійних справ СД (Служби безпеки) тримали її під тотальним контролем. Андрей Шептицький як дипломат і єдиний реальний представник поневоленого бездержавного народу, не тільки релігійний, а й світський лідер, як і лідери інших європейських народів, змушений був вживати ці ритуальні слова дипломатії — для порятунку не себе, а інших. Для Митрополита тут провідною була ідея, сформульована головним понтифіком Бенедиктом XV ще у часи світової ризанини Великої війни: Апостольська Церква, папство, а відтак і Українська Греко-Католицька Церква та її Митрополит «не нейтральні, а стоять над конфліктуючими сторонами, а відповідно, вони не поза напруженнями і трагедіями сього світу, а над ними, бо готові захищати права жертв, а не сильних світу сього» (Веселі, 2014: 232).

Варто віддати належне львівському рабинові Давидові Кагане, який дуже вдало помітив підтекст цього послання: «У своєму посланні Митрополит закликає український народ до слухняности, дисципліни й виконання вказівок нового уряду. Він чекає від нового

[українського — *I. Н.*] уряду, і навіть просить його про це, розпоряджень і законів, заснованих на справедливості, що будуть гарантувати добробут і достаток усього населення, незалежно від віросповідання, національної приналежності та суспільного становища. Саме цей уривок із послання Митрополита, такий важливий для євреїв, говорить нам багато чого про його автора. В ті божевільні дні привселюдні заяви про обов'язок або толерантність відносно прихильників інших релігій, під якими Митрополит, не приховуючи цього, розумів у першу чергу євреїв, потребували чималої мужності і непохитності моральних підвалин» (Кахане, 2009: 162). Знана дослідниця подій Голокосту в Галичині Жанна Ковба наголошує, що Яд Вашем «всупереч логіці та свідченням очевидців прийшов до висновку, що Шептицький не ризикував життям...» (Ковба, 2009: 125). Рабин Кагане продовжує свої роздуми про послання Шептицького, заперечуючи одразу ж будь-які неправдиві твердження про те, що Митрополит особисто не важив своїм життям у цих страшних обставинах: «Подібні заклики [до толерантності — *I. Н.*] були у край непопулярними і той, хто їх проголошував, наражався на чималий ризик. Дійсно, наслідки не примусили себе очікувати. Гімmlер наказав заарештувати Митрополита. Він миттєво надіслав наказ комендантові Львова [Карлові. — *I. Н.*] Ляшу і, якщо я вірно пам'ятаю, начальникові львівського гестапо: негайно заарештувати Митрополита. У відповідь Ляш подав докладний звіт про ситуацію, що склалася. Він

підкреслив, що арешт Митрополита викличе сильну ворожість з боку українського населення [...]. Митрополит користується надзвичайною популярністю і його арешт становить небезпеку для всієї німецької армії у регіоні. Гіммлер скасував арешт, але наказав уважно стежити за Митрополитом і всіма його діями» (Кахане, 2009: 162–163).

Мертві Митрополитові слова «привітань» чергового окупанта, сказані для того, щоб урятувати сотні людських життів — українських, єврейських, польських, і надалі дуже часто при оцінюванні чину Митрополита в тих жахливих обставинах переважають і його реальну працю, і живий чин українських ченців, черниць і священників, які, ризикуючи своїм життям рятували в часи Апокаліпсису своїх братів-євреїв, переважають урятовані життя сотень і тисяч приречених на смерть. Над усією цією акцією порятунку височіє постать Митрополита цього кліру, владики Української Греко-Католицької Церкви, який знав і направляв ці акції порятунку.

Один із врятованих братами Шептицькими євреїв, професор Адам Даніель Ротфельд, ексміністр закордонних справ Республіки Польща писав: «Ставлення митрополита Андрея до німців у червні 1941 — після їх вступу до Львова — була особливою реакцією на те, що він пережив під советською окупацією. Він вітав Вермахт як армію, що, як він вважав, буде репрезентувати європейську цивілізацію». Німецькі окупанти не забороняли релігійні практики, як російські комуністи. Окрім того, тоді ще багато хто сподівався, що

перемога над російською комуністичною імперією — Советським союзом — несе зі собою можливість відновлення незалежності України. Тому в листі Митрополита від 29 жовтня [1941] року, він писав до Ватикану: «Німецька армія перемогою над комунізмом зробила християнству і, можливо, усьому людству значну послугу. Большевики були і, на жаль, ще дотепер залишаються (бо перемога поки що не остаточна) найзапеклішими ворогами Ісуса Христа, Його Церкви і цілої релігії та духовности; за тим, як вони чинили, ми були усі впевнені, що після декількох літ подібного режиму в нашій країні не залишиться ні духовенства, ні церков, ні вірних. Вони відкрито мали намір повністю зруйнувати коріння християнства у нашій країні. Якщо перемога німців буде доведена до остаточного і безсумнівного кінця, большевизм перестане існувати» (Королевський, 2015: 433).

Курт Левін у своїх спогадах не щадить ні українців, ні поляків: «Поляки й українці невимовно тішилися з надходу німців. Українці, бо були певні, що отримають від них Україну, а поляки, бо були певні, що просто зможуть бити євреїв. Й одні, й інші готувалися до погромів...» (Lewin, 2006: 54).

Після втечі 30 червня росіян зі Львова німецька армія увійшла до міста. Почалися погроми. Коли рабин Єзекиїл Левін прийшов до Митрополита, вбраний у чорний орнат і рукавички, яких уживають на похоронах, із проханням допомоги, владика просив рабина залишитися у нього в палаці. Левін відмовився — з огляду на інших, які залишалися в небезпеці. «Митрополит прийняв його негайно.

Батько згадав про те, що Митрополит багато разів виявляв приязнь до єврейської громади». Довідавшись про погроми, Митрополит «пообіцяв одразу звернутися до німецьких властей, а також послати на вулиці священників та монахів, щоби зупинити погром»; «...під впливом священників і монахів, присланих митрополитом Шептицьким, натовп угамувався...» (Левін, 2007: 44, 46). У резиденції Митрополита вже тоді переховувався рабин Лілієнфельд із Підгайців — «старий друг родини Шептицьких» (Кахане, 2009: 27). Дещо пізніше — восени 1942 року — рабин Іцхак Бартфельд віддав під Митрополитову опіку свого небожа Огеда Амаранта (Бусганг, 2009: 20).

Патріярх Йосиф Сліпий через роки згадував: «Почалися тоді переслідування жидів [...]. Тоді я запровадив був до Митрополита рабина Левіна, а він, виходячи з палати, стрінув мене, був дуже вдоволений і сказав, що буде дякувати Богові, якщо діти будуть спасенні, а він хоче ділити долю із своїм народом. Я зі свого боку робив те, що міг, щоб їм допомогти. В пивницях семінарії переховувалися жиди, а також і в сестер жидівські діти. У бібліотеці Митрополита був один аптекар. Більше було жидів у монастирі студитів в Уневі. Рабина Левіна, здається, зловили німці на вулиці і розстріляли. Вони створили жидівське гетто, а за якусь там неправильність повісили адвоката-жида на балконі, для постраху. То були жахливі сцени і переживання, так що їх годі описати...» (Сліпий, 2014: 141).

Старший син рабина Левіна до 1942 року переховувався то у Львові, то в Рава-Руській, поки остаточно не вирішив витягнути мачуху та братів із гетта.

Він вирушив питатися поради до Митрополита. І коли прийшов до митрополичих палат на горі святого Юрія, «без перешкод його впустили до почекальні». Він очікував, що йому не будуть тут раді. «Разом зі мною чекали священники, черниці і ченці». І одна з важливих мікродеталей: усі бачили, що він — єврей, оскільки на руці в нього була опаска. Але «ніхто цілком не звертав уваги на мою опаску. Я сів на кріслі, очікуючи своєї черги».

Врешті двері кабінету відчинилися і покликано його до середини. «Я увійшов до великої кімнати, яка була від підлоги по стелю заповнена книжками. У кутку при б'юрку сидів, напівлежачи у фотелі на колесиках сивий старець. Він мав би бути дуже високого зросту, що було видно навіть попри те, що він сидів. Спаралізовані ноги прикривав плед. Біле, як молоко, волосся, обрамляло одуховлене обличчя з випуклим чолом. Глибокі блакитні лагідні очі вдивлялися в людину, ніби хотіли побачити, що там діється в душі. Він був одягнений у простий витертий чернечий габіт, перев'язаний шкіряним поясом. Це був митрополит львівський і галицький, архієпископ Андрей, граф Шептицький».

Привітавшись, «я стояв випростаний, вичікуючи. Я, попри традицію, не поцілував його в руку, щоб не принижуватися. Я був переконаний, що за хвилю мене викинуть геть з кабінету. Однак

старець, легким порухом спаралізованої руки прикликав мене і попросив сісти обіч себе. Спитав мене, як мене звуть. Я відповів, що я син рабина, доктора Єзекиїла Левіна.

І тоді Митрополит обійняв мене здоровою рукою, притулив до могутніх грудей і почав гладити по голові. Він повторював слова “*armes Kind*”³. Ми розмовляли німецькою мовою, оскільки я не знав [ще тоді] добре української, а польською, з огляду на антагонізм між тими двома народами, я говорити не хотів.

Такої теплої зустрічі я аж ніяк не сподівався». Син рабина почав оповідати про те, що він бачив за останні місяці, про ті обставини, в яких перебувають євреї. «Я описав єврейську трагедію. Митрополит мало про це знав, оскільки його оточення намагалося не оповідати йому всього, знаючи, що такі новини ранять його. Коли я про це розповідав, дві важкі сльози розлилися по його вирізьбленому зморшками обличчі...» (Lewin, 2006: 118, 119).

Митрополит Шептицький переховував не тільки знайомих йому євреїв. Свідок Едвард Гарвіт описує, як Шептицький прийняв у себе його матір, із якою він зовсім не був знайомий. Кир Андрей урятував їй життя, запропонувавши на вибір два шляхи переховування від нацистів — притулок у монастирі або фальшиві документи (Бусганг, 2009: 32–33).

Улітку 1942 року нищення і розстріли євреїв стали масовими. Нацисти детально їх планували. Митрополит перейшов до організації

---

³ Бідне дитя. — нім.

систематичного спротиву політиці геноциду німецького уряду. Найближчими його помічниками в цих акціях були його брат, ігумен Унівської Свято-Успенської Лаври Студійського уставу ієромонах Климентій та ігумена Святопокровського монастиря Студійського уставу мати Йосифа (Вітер), яка влітку 1940-го дивом уникнула смерті від рук російських займанців. Вже під час «серпневої» акції 1942 розпочалося перші вивезення дітей із львівського гетта. Порятункова акція тривала й для дорослих (Скіра, 2019: 53–212).

Коли у 1942 році відбувалася ліквідація гетта у Львові, «розпочалася акція індивідуального рятування євреїв. Проводила її курія святого Юра, якою керував Митрополит. На засіданні капітули представляв єврейську справу отець-капелан Котів. Рятували знайомих і незнайомих. Важливо наголосити, що питання охрещення [юдеїв] як своєрідна форма оплати за переховування навіть не ставилася. [Єврейських] дітей прилаштували у сиротинцях, які спеціально для цього створювалися. Для хлопців закладено притулок при чоловічому монастирі отців-студитів в Уневі під Перемишлянами. Між іншими там переховували синів рабина Катовіц, доктора [Кальмана Мордехая] Хамейдеса (Chameides, 2012). Для дівчат було створено два інтернати: один у Якторові під Перемишлянами, а другий — у самому Львові. Діти перебували під опікою сестер-студиток. Окрім того, існували ясла у Львові, де приміщували немовлят, яких ченцям або черницям вдалося винести з гетта під час розстрільних акцій і врятувати їх від смерті» (Lewin, 2006: 156–157).

5* Митрополит Андрей Шептицький і його епоха: ціннісні та державотвірні духовні орієнтири

Зворушливий і щемливий спогад про те, як Митрополит Шептицький організував врятування єврейської дівчинки Лілі Польшман, опублікував Юрій Скіра: Лілі з мамою «приведено до палати святого Юра на зустріч із митрополитом Андреем Шептицьким. Мені тоді було 12 років». «Коли ввезено Митрополита на візочку, я побачила величаву постать із білою бородою і густим волоссям. У мене склалося враження, що це святий зійшов із неба. Митрополит, мабуть, побачив страх у моїх очах, отож кивнув до мене, щоб я підійшла. Тоді він мене обняв, погладив по голівці і сказав: “Не бійся, дитино! Нічого поганого тобі тут не станеться”...». Лілі разом із її мамою Цецилією Штерн переховували українські черниці, сестри-студитки (Скіра, 2017: 69).

Рабин Кагане оповідав про свою зустріч з Митрополитом перед знищенням львівського гетто у серпні 1942-го: Шептицький — «поважний 86-літній старець із довгою білою бородою, уже десять років прикутий до свого крісла-каталки, з якого він не міг підвестися без сторонньої помочі. Але його добрі, глибоко посажені очі, що дивилися на вас поверх окулярів, здавалося, обіцяли, що їхній господар зробить для вас усе можливе: турбота про ближнього була змістом його життя.

Він докладно розпитав нас про життя в гетто. Його цікавило усе. Було ясно, що трагедія, яку переживали євреї, глибоко торкнулася його душі. Він розповів нам про свої спроби заступитися за євреїв перед німецьким урядом. Він навіть послав Гімmlерові рішучий

протест проти використання української молоді як катів єврейського народу і проти нацьковування людей один на одного. Але відповідь була жорсткою і грубою. Митрополит продовжував застерігати український народ від зла і своїми пастирськими посланнями всіляко намагався утримати людей від ненависти взагалі та расової ненависти зокрема...». Рабин Кагане засвідчив і те, що всі акції порятунку відбувалися саме під керівництвом Митрополита, хоча реалізовував їх його брат, отець Климентій. Митрополит передав був рабинові повний текст листа, надісланого Гімmlерові (Кахане, 2009: 89–90, 179). Про цей лист Митрополит згадував у своєму посланні, потаємно надісланому понтифікові Пієві XII-му.

У тому листі до райхсфюрера СС Гайнріха Гімmlера, написаному в лютому 1942-го, як згадував Кость Паньківський, один із членів Української національної ради, «Митрополит писав, що не сміючи втручатися в справи, які веде і за які відповідає німецьке державне правління, як священник [він] не може не боліти над поведінкою німецьких збройних сил і німецької поліції супроти мешканців краю, в першу чергу жидів, над знуцанням і розстрілами людей без суду». Водночас, «як голова Церкви і духовний провідник своїх вірних вважає своїм обов'язком просити, щоб української поліції, яка без винятку складається з його вірних, не вживати до акції проти жидів» (Паньківський, 1985: 30). Шептицький згадував, що відповідь, яку він отримав, була брутальною й «образливою, і німецький офіцер, який передав відповідь від Гімmlера, натякнув, що

якби не мій вік, мене б застрілили за те, що [я] посмів заступитись за жидів» (Кравчук, 2003: 268).

У листопаді 1942-го кир Андрей написав послання «Не вбий», яке є пересторогою перед будь-якими формами вбивства людини людиною. Гестапо багато місяців не давало дозволу на публікацію цього тексту.

Це послання не є абстрактним роздумуванням над природою одного з найтяжчих гріхів. Він є відгуком на жахливий терор проти євреїв, на розпал братовбивства між українцями та поляками, засторогою для тих, хто б мав намір забруднити свої руки людською кров'ю...

Широкопланова акція Митрополита Андрея Шептицького порятунку євреїв чорним і білим духовенством Української Греко-Католицької Церкви, яка тривала багато місяців, є безпрецедентним ненасильницьким Рухом Опору проти Голокосту, важливим вкладом у боротьбу з нацизмом, втіленням в умовах смертельної небезпеки доктрини культури Митрополита, в якій, повторімось, на першому місці стояла вимога «шанувати людське життя, людську свободу», а поруч із тим і «людську працю; науку, мистецтво...» (Шептицький, 2013: 723).

Одна мікродеталь доповнює цю картину системи поглядів Митрополита. Поруч із пошанівком людського життя він виконав особливе прохання рабинів Кагане та Хамейдеса: переховати кілька сотень врятованих сувоїв Тори. Коли син рабина Курт Левін і рабин

Давид Кагане мали оселитися в монастирі святого Йосафата, настоятель отець Никанор Дейнега «скликав капітулу й відкрито повідомив про це усім. Він заявив, що у монастирі будуть переховувати двох євреїв. Через це усій обителі загрожує велика небезпека, а її ченцям — смерть. І попросив, щоб один із отців або братів узяв на себе відповідальність за це, щоб у випадку арештів він узяв на себе всю вину. Він мав би вмерти, як і ми. Йшлося про те, щоб німці не знищили монастир у випадку катастрофи. У відповідь на це прохання настоятеля встали всі без винятку. Кожен готовий був взяти на себе відповідальність — із повним усвідомленням свого чину» (Lewin, 2006: 158). Тут слід додати, що отець Никанор щойно тоді повернувся з в'язниці, де перебував десять місяців у лабетах гестапо.

Один із розпачливих листів Митрополита Шептицького, написаний у кінці серпня 1942 року і нелегально переправлений до Папи Римського, показує його ставлення до нацизму, до злочинів гітлерівців проти людяности. І, що важливо, як і у випадку ненастанної й загрозової праці й самопосвяти Української Греко-Католицької Церкви для дітей Ізраїля, демонструє відвагу її Митрополита, який відправляє таку епістолярію до Риму: «Визволені німецьким військом із большевицького ярма, ми відчули якесь полегшення, що таки не тривало більше, як місяць-два. Поволі-поволі уряд завів режим терору і корупції справді неймовірних, що стають — з дня на день тяжчі й нестерпні [...]. Вже майже від року нема дня,

щоб не поповнювалися найстрашніші злочини, убивства, крадежі і грабування, конфіскації й здирства. Жиди є першими жертвами. Число жидів, убитих у нашій невеликій країні напевно перевищує 200 000. У міру того, як [німецька] армія поступала на схід, побільшувалося число жертв. У Києві за кілька днів убили аж до 130 000 чоловіків, жінок і дітей. Всі малі міста України були свідками подібних убивств, і це триває уже пів року». Далі Шептицький звертає увагу на те, що гітлерівська влада пробувала на початках перекласти на місцевих мешканців свої злочини, намагалася сфабрикувати документи, які б мали доказувати, що то «тутешні люди або “міліціонери” були авторами цих убивств». Однак, «із часом вона почала вбивати жидів на вулицях на очах усіх людей і без жодного сорому».

До українців, свідчив Митрополит, ставлення німецьких нацистів анітрохи не краще, ніж до того — російських комуністів. «Десятки тисяч ув'язнених, у більшості — несправедливо, маси молодих людей, розстріляних без жодної правдоподібної причини. Кріпацький режим застосовано до селянського люду, з якого, зрештою, ув'язнюють майже всю молодь, щоб примусити її їхати в Німеччину і працювати на фабриках і полях; селянам забирають майже все, що вони вирощують [...]. Селян трактують, як негрів у колоніях». «...Прожиток священників ґрунтується майже тільки на дарах убогих людей»; «...правдиве переслідування постійно зависає над нашими головами, як Дамоклів меч». «Я, — продовжує Митрополит, — протестував листом написаним до Гімлера і

намагаюся вплинути на молодих, щоб не вписувалися до поліції, в якій вони могли б діяти проти їхньої совісти.

Але це все є цілковито нічим у порівнянні із зростаючими хвилями моральної мерзоти, що заливають увесь край.

Всі ми передбачаємо, що режим терору побільшиться й що звернеться з більшим натиском на українських і польських християн. Кати бо, звиклі убивати жидів, тисячі невинних людей, звикли дивитися на людську кров і бажають її.

Тому, що вже тепер все дозволено німцям, правдоподібно їхня лютість не може обмежитись, і не буде сили, що могла б привести їх до якоїсь дисципліни. Отож ми передбачаємо, що увесь край знову затопиться у хвилях крові невинних людей, хіба б якась надзвичайна подія затримала цей біг обставин...» (Музичка, 1987: 98, 99–100).

І ще один подібний лист до Ватикану — від 28 грудня 1942-го: «Терор посилюється. За два місяці у Львові без суду стратили 70 тисяч жидів. Ми перейшли обшуки в Катедральному соборі [святого Юра. — *I. Н.*], в моїм домі, у капітулі, монастирі студитів, розташованому поряд. Офіцери гестапо, не скидаючи своїх кашкетів із черепами, із цигарками у роті здійснювали обшуки в церкві. Ревізія, звісно, закінчилася безрезультатно, однак ув'язнили двох ієромонахів і, напевно, старатимуться завести якусь гучну справу, базовану на брехні. Арешти тривають. Із кожним днем стає все зрозумілішим, що намагаються знищити українську і польську інтелігенцію...» (Королевський, 2015: 435–436).

У 1943 році на прийомі у Митрополита перебував представник офіційної делегації міністерства закордонних справ нацистської Німеччини Всеволод Фредерік (під цим іменем приховувався професор Рене Мартель (Гентош, 2015: 256). Звіт доктора Фредеріка, працівника МЗС Німеччини від 19 вересня 1943 року про його розмову з братами Шептицькими — владикою Андреем і отцем Климентієм, який потрапив і до канцелярії Альфреда Розенберга, міністра окупованих східних територій, цілковито, повністю й однозначно й спростовує надуману й неправдиву тезу про те, що нібито Митрополит Шептицький «не ризикував життям», реалізуючи словом і ділом чин рятування єврейських дітей і дорослих від неминучої смерті.

Отож, Митрополит Шептицький «прямо казав Фредерікові про те, що [він] не схвалює нелюдського ставлення до євреїв», і Шептицький «був непохитний у своєму переконанні, що вбивства євреїв — абсолютно неприпустимий злочин» (Гентош, 2015: 256).

При розгляді цього важливого документа-звіту, опублікованого відомим істориком і дослідником життя Митрополита Ліліяною Гентош, слід мати на увазі кілька важливих контекстуальних моментів. Читаючи цей рапорт варто враховувати контекст розмови: Шептицький знав, що протокол цієї зустрічі читатимуть найвищі достойники Райху. Тому кожна фраза, сказана Митрополитом, була балансуванням на лезі гострої сокири ката, яка могла в будь-яку мить знищити і його, й українську Церкву. Водночас, професор Мартель

теж, як видно з тексту донесення, намагався згладити у ньому деякі висловлювання кир Андрея.

Дехто з дослідників вважає, що Митрополит нібито *не знав*, що цей давній його знайомий із кінця 1920-х років професор Рене Мартель працював на міністерство закордонних справ Німеччини, і тому *міг довірливо висловити* йому всю нехоть до дій німецьких окупантів, засуджуючи їхні злочини. Це помилкове твердження. Його однозначно заперечує рабин Давид Кагане, який передає слова Андрея Шептицького: «Ми проти звірств, учинених нацистами, і зробимо все можливе, щоб обвинуватити їх у нелюдськості і святотатстві [...]. Нещодавно мене відвідала *офіційна делегація міністерства закордонних справ Німеччини*. Я відкрито засудив їхні дії і заявив протест проти жорстокого, звірячого ставлення до євреїв [письмівка моя. — *I. Н.*]. Ми, як людські створіння, зобов'язані заявити свій протест і найсуворішим чином засудити переслідування євреїв та всі види расової дискримінації [...]. Я роблю все можливе, щоб протистояти смертельному гріху переслідування євреїв. Саме на цьому я робив наголос у своєму листі до Гімmlера» (Кахане, 2009: 182).

Митрополит, продовжує автор рапорту, «закидає німцям нелюдське ставлення до євреїв. Лише у Львові вони [нацисти. — *I. Н.*] убили 100 000 і мільйони по всій Україні» і наполягає, що «знищення євреїв — неприпустиме». З висловлювань Митрополита доктор Фредерік (професор Мартель) висновує переконання про те,

що Вселенська Церква і головний понтифік є ворогом Німеччини і її союзників, і що «Ватикан є й буде запеклим і невинним ворогом Молодої Європи [себто тієї, яку будують нацисти і фашисти — *I. Н.*], [є й буде] спільником єврейства» (Гентош, 2015: 259).

Митрополит, свідчить рабин Кагане, «мав репутацію друга євреїв» і «ніколи не приховував свого позитивного ставлення до юдаїзму». Він твердив: «Я віддаю данину поваги вищому українському духівництву, десяткам ченців, які наражалися на величезний ризик, рятуючи єврейських дітей. На жаль, повинен сказати, що вони були скоріше винятком, ніж правилом. Схоже, на українських молодих людей не надто впливали пастирські послання Митрополита Андрея Шептицького, приклад ченців, які, ризикуючи життям, ховали єврейських дітей у своїх монастирях або приносили їжу нещасним євреям, що тікали з таборів...» (Кахане, 2009: 27, 36). Коли ж прийшов час віддячитися пам'яті свого спасителя, рятівника його дружини та донечки, рабин Кагане відмовився від підтримки свого благодійника. Жанна Ковба справедливо зауважує: «На жаль, спадщину любови, розуміння ближнього прийняли не всі врятовані як монахами, так і світськими. Рабин Д. Кагане, який згодом напише спогади “Щоденник львівського гетто”, не особливо наголошував на небезпеках і жертвах студитів під час війни, а про їхні долі по війні взагалі не згадував. Він навіть утримався при голосуванні [у 1981 році — *I. Н.*], коли вирішувалося питання про присвоєння

Митрополитові Шептицькому звання Праведника народів світу» (Ковба, 2009: 125).

Звання Праведника народів світу присвоюється тоді, коли виконуються наступні умови:

Насамперед — «коли зафіксоване діяльне виконання активного чину, дій задля врятування євреїв, навіть якщо ці дії виявилися безуспішними через незалежні від рятівника обставини». Професор Адам Даніель Ротфельд писав про те, що «ніхто, хто не мав досвіду терору під час німецької окупації, не може зрозуміти, яким великим був ризик для тих, що помагали євреям, яких переслідувано. Вони наражали на смерть і себе, і своїх найближчих — дітей, жінок, дідусів і бабусь, інших близьких осіб.

Рятування одного життя залучало десятки, інколи сотні осіб. Гідним найвищого подиву є те, що у Греко-Католицьких монастирях напевно всі ченці знали про тих хлопців, які тут переховувалися, але ніхто не став зрадником. Один донос, один зрадець міг би перекреслити справу сотень шляхетних людей» (Rotfeld, 2018: 16–17). Ніхто не доніс і не зрадив. Усі ниточки цієї таємної й смертельно небезпечної акції і для тих, хто рятував, і тих, кого рятували, тягнулися до Митрополита. «Якщо йдеться про порятунок євреїв, — свідчить ще один із урятованих, — то найбільше відзначився орден отців-студитів та сестер-студиток. У великій мірі це була заслуга пріора ордену отця Климентія Шептицького, який усією душею був відданий цій справі. Не було дослівно жодної обителі цього

чернечого ордену, в якому би не переховувалося кілька євреїв. Цей орден має найбільшу заслугу в рятуванні євреїв. Адже саме він запроваджував у життя плани Митрополита, а також ризикував і наражався на небезпеку у випадку провалу. Майже 500 українських ченців і черниць знало про євреїв, які перебували в монастирях, однак ніхто не посвячений не довідався про це. Їх переховували майже два роки серед постійних небезпек» (Lewin, 2006: 157). Свідок тих подій Філіп Фрідман теж засвідчив, що 550 ченців і черниць знали, де переховуються євреї і не видали їх (Бусганг, 2009: 40–41).

Свої свідчення залишив особистий водій Митрополита Іван Гірний. Він детально оповідає, як він брав участь в операціях перевезення єврейських дітей в українські жіночі й чоловічі монастирі в Якаторові, Уневі, до Калуша — на фабрику, яка виробляла взуття для в'язнів у концентраційних таборах. «Митрополит Шептицький, — зауважує безпосередній свідок, — видав доручення допомагати цим людям [євреям. — *I. Н.*], щоб забезпечувати їх фальшивими ідентифікаційними документами, які рятували їх від німців, підтверджуючи, що вони є українцями». Подібна система діяла і в митрополичій друкарні, й у «Народній лікарні». Там усі, кого переховували, мали документи, що вони є працівниками митрополичих інституцій. Коли на межі 1943–1944 року «німецька влада почала проводити пошуки євреїв навіть усередині монастирів, чернечих згромаджень, то знаходили там тільки ченців і черниць» із відповідними документами (Hirnyj, 1994: 208–209).

Друга умова присвоєння звання Праведника народів світу: «коли існувала реальна загроза життю рятівника, пов'язана із такими діями». Митрополит Шептицький, створюючи і керуючи цією розгалуженою системою рятування євреїв, ризикував життям сотень своїх братів і сестер у Христі, білого і чорного духовенства, зрештою, як і своїм життям, і життям свого брата. І тут слід віддати голос свідкові, синові львівського рабина Куртові Левінові. Андрей Шептицький — «це був один із небагатьох людей, який чинив усе в міру можливостей, щоби допомогти єврейському народові у трудні часи. Незважаючи на труднощі і небезпеки, які йому загрожували, він допомагав євреям у часи гітлерівської окупації».

Світлою є постать Митрополита. Це — гігант духу. Він відіграв важливу роль в історії живих євреїв, а радше тих, що гинули на теренах Галичини. Помагав сам, але насамперед надихав своє оточення справжнім християнським духом. Наслідком цього було 150 осіб, вирваних з кривавих пазурів гітлерівських катів. Може число врятованих невелике, але ті, хто вижив у гітлерівському пеклі добре знають, як важко було вирвати німцям з рук хоча б одну людину. А за переховування або допомогу євреям загрожувала смертна кара [...]. Якщо йдеться про Митрополита Шептицького і його оточення, то євреїв вони рятували цілком безкорисливо. Митрополит Шептицький був не тільки приятелем євреїв у добрі часи, але виявив це у найтяжчі й трагічні часи гітлерівської окупації» (Lewin, 2006: 174).

Архівні документи свідчать про велику кількість виданих із відома Митрополита документів, які рятували життя євреїв. У листі від 15 серпня 1941 року він звертався до німецької влади видати посвідчення Фрідріхові Пістолі у тому, що він «працює науково у сфері біблійних досліджень і на тему *Гебраїка* і є в цій ділянці цінною силою»; 16 червня того ж року владика звертався до Українського центрального комітету щоби домогтися від німецької влади особливого ставлення до тих осіб єврейського походження — таких як колишні вояки Української галицької армії, чи письменники, «які пишуть для українського народу оповідання й повісті». Збереглося величезне листування з 1941–1943-го року з парафіяльними урядами — з дозволами, підписаними Митрополитом на охрещення євреїв (Sztankowa, 1994: 234). Лише в Перемишлянах таким способом отець Еміліян (Омелян) Ковч вихрестив біля 500 євреїв. Відплатою за це з боку нацистів була його смерть у концтаборі Майданек під Люблінном.

Третя умова надання звання Праведника народів світу — «за безкорисливості, тобто при рятуванні євреїв без отримання або очікування винагороди». Ні Митрополит Андрей Шептицький, ані ті, хто реалізовували доктрину Митрополита Шептицького рятування євреїв (зокрема й Праведник народів світу отець Климентій Шептицький), не вимагали жодної оплати — ні фінансової, чи охрещення.

Після відходу німців і приходу до Львова росіян, тут утворився єврейський комітет для допомоги тим, що вижили. У контексті третьої умови визнання Праведником народів світу є свідчення про те, що для рятування вже при совєтській владі тих євреїв, що вціліли й не мали жодних засобів до існування, «провіант закуповувався зі складок, які збиралися серед тих, що вижили. Єдиною допомогою, яку тоді отримав єврейський комітет, був віз провіанту, який подарував Митрополит Шептицький» (Lewin, 2006: 172).

Четверта умова офіційного визнання Праведником народів світу — «якщо під час акцій із рятування, а також до неї та після них, рятувальник не завдав шкоди іншим євреям або не євреям». Митрополит Шептицький виступав захисником беззахисних і приречених перед їхніми катами, ризикуючи своїм життям й існуванням своєї Церкви. У 2000 році Міжнародна католицько-юдейська історична комісія у звіті «Ватикан і Голокост» визнала Митрополита Андрея Шептицького «єдиним гієрархом Католицької Церкви, який мав мужність засудити нацистську кампанію проти євреїв» (Бусганг, 34). Курт Левін свідчив, що всі євреї, якими опікувалися зі собору святого Юра, перетривали у жахливих кліщах гітлерівської окупації: «Урятувати вдалося усіх — попри труднощі, які наростали, попри закриття монастирів і багаторазових обшуків в обителях, а навіть у митрополичих палатах — у пошуках євреїв, яких там переховували» (Lewin, 2006: 157).

І остання, *п'ята вимога* надання звання Праведника народів світу: «За наявності достовірних свідчень». Цілий комплект матеріалів достовірних свідчень, які стосуються чину рятування євреїв Митрополита Шептицького, та його брата — отця Климентія, світського і монашого кліру Української Греко-Католицької Церкви, згромаджені в Інституті Пам'яті Мучеників і Героїв Голокосту Яд Вашем у Єрусалимі (Yad Vashem, 6304, 6304a). На основі цих матеріалів уже відбулося визнання Праведниками народів світу кількох осіб, що свідчить про достовірність цих документів.

Жанна Ковба демонструє відсутність логіки дій щодо справедливого вшанування подвигу Митрополита Андрея Шептицького: Яд Вашем «всупереч логіці та свідченням очевидців прийшов до висновку, що Шептицький не ризикував життям, рятуючи євреїв, а присвоєння йому звання Праведника може означати “реабілітацію українського антисемітизму та коляборації”. Однак той же Яд Вашем, уже всупереч логіці своїх власних дій, визнав праведниками брата Шептицького Климентія та студитського священика Марка Стека, які виконували волю Митрополита Андрея» (Ковба, 2009: 125). Подібно ж і Юліян Бусганг дивується цій «логіці» підходів до визнання / невизнання Праведником народів світу Митрополита Шептицького: «Взяти хоча б Оскара Шиндлера, що керував фабрикою, яка постачала німецьку армію, або недавно вшанованого майора Вермахту Карла Плягте, що був членом Націонал-соціалістичної партії з 1931 по 1939 рік...» (Бусганг, 2009:

40). Оскар Шиндлер, до слова, був нагороджений Золотим партійним знаком (Goldenes Parteiabzeichender NSDAP) націонал-соціалістичної партії Адольфа Гітлера.

Отож Митрополита Шептицького не визнано Праведником народів світу. Однак за усіма законами людяности й Божими законами, спільними для юдеохристиян, Митрополит Шептицький є однією з найзаслуженіших постатей рятування невинних жертв Голокосту від смерти — чи то в концтаборах, чи в газових камерах, чи просто тих, кого вішали й розстрілювали на вулицях. Тому віриться, що справедливість і вдячність колись таки буде відновлена і Митрополита буде офіційно проголошено Праведником народів світу — за його великий чин і подвиг рятування сотень євреїв у час Апокаліпсису...

Картина життя Владики Андрея, намальована кількома експресіоністичними мазками, одного з багатьох врятованих ним єврейського юнака, сина львівського рабина, стає коротким, але виразним описом постаті Митрополита Шептицького: «Українські націоналісти підозрювали Митрополита у підтримці польських інтересів. Поляки вважали його зрадником, а польська Церква була відверто ворожою до нього, бо для неї він був перепорою до латинізації та асиміляції українців. Римська курія з підозрою ставилася до його намагань об'єднати східне і західне християнство. Совети й КГБ звинувачували його у співпраці з Третім Райхом та в бажанні стати правителем фашистської України. Французи під час

Першої світової війни вважали його австро-угорським шпигуном...» (Левін, 2007: 260).

Знаменитий український журналіст (і в Україні, і в Америці) Іван Кедрин-Рудницький, брат відомої української громадської діячки Мілени Рудницької (яких мати-єврейка Іда Шпігель виховала українськими патріотами), подібно згадував цю постать: «В історію української Церкви прийшов Митрополит Андрей під іменем Слуги Божого Андрея. В історію українського народу перейшов, як царський в'язень. Коли польська влада руйнувала православні церкви на північно-західних землях — Слуга Божий різко протестував. За варварського гітлерівського режиму не боявся боронити винищуваних варварами жидів. Був уже за свого життя і перейшов до історії, як найбільша українська постать нашого сторіччя. І чимдалі від років, коли на святоюрській горі жив Слуга Божий — тим більший він, тим він величавіший...» (Кедрин, 1986: 512).

Митрополит Української Греко-Католицької Церкви Андрей Шептицький, разом із своїм братом Климентієм Шептицьким, живим ділом і чином, ризикуючи своїми життями, життями ченців і черниць української Церкви, очолив ненасильницький спротив окупантам — переховуючи й рятуючи єврейських дітей і дорослих. Саме тому відкинення визнання владики Андрея Шептицького як Праведника народів світу — рятівника і натхненника порятунку сотень євреїв, єдиного високого ієрарха християнських Церков у Європі, який відкрито виступив проти політики Адольфа Гітлера і злочинів

нацизму — є найбільшим актом невдячності, кричущої упередженості й несправедливості у ХХ та ХХІ віці! Сотні врятованих ним, його братом, отцем Климентієм Шептицьким, кліром Української Греко-Католицької Церкви, людських життів — це реалізація не словом, а ділом його доктрини життя-як-мистецтва, життя-як-Істини. Під час німецької окупації Митрополит Шептицький урятував рабина Львова Кагане та його сім'ю, синів львівського рабина Левіна, сотні інших єврейських дітей, чоловіків і жінок, приречених на смерть у концтаборах і в газових камерах.

Він був цілою добою в історії кількох країн і Церкви. Він змінив хід історії. Прийде час, і його проголосять і святим, і Праведником народів світу, відновивши історичну, людську і Божу справедливість...

ЛІТЕРАТУРА

Бусганг Ю. Митрополит Шептицький. Ще один погляд на життя й діяльність / пер. з англ. А. Скакун. Львів: Друкарські куншти, 2009.

Веселі Е. Вибори папи. Від святого Петра до Франциска / пер. з хорват. о. Корнилія В. Яремака. Жовква: Місіонер, 2014.

Гентош Л. Ставлення Митрополита Андрея до німецького окупаційного режиму: документ із канцелярії А. Розенберга. *Мойсей українського духа* / автор-упоряд. О. Михайлюк. Львів: Артклас, 2015. С. 256–259.

Кахане Д. Щоденник львівського гетто / пер. з англ. Н. Шпет, Київ: Дух і Літера, 2009.

Кедрин І. Андрей Шептицький. *У межах зацікавлення*. Нью Йорк–Париж–Сидней–Торонто, 1986. С. 504–512.

Ковба Ж. Останній рабин Львова Єзекііль Левін. Львів-Київ: Дух і Літера, 2009.

Королевський К. Митрополит Андрей Шептицький (1865–1944) / пер. з франц. Я. Кравця, Львів: Свічадо, 2015.

Кравчук А. Соціальне вчення та діяльність Митрополита Андрея Шептицького під час німецької окупації. *Митрополит Андрей Шептицький. Документи і матеріали 1941–1944*. Київ: Дух і Літера, 2003. С. 241–298.

Левін К. Мандрівка крізь ілюзії. Львів: Свічадо, 2007.

Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність. Документи і матеріали, 1899–1944. Том 2: Церква і суспільне питання. Книга 1: Пастирське вчення та діяльність. Львів: Місіонер, 1998.

Музичка І. Митрополит Андрей в часі німецької окупації. «Богословія» (Рим) 1987. Том LI. Кн. 1–4. С. 93–107.

Паньківський К. Роки німецької окупації. Ньюарк–Нью-Йорк–Торонто, 1965.

Скіра Ю. Покликані: монахи Студійського Уставу та Голокост. Київ: Дух і Літера, 2019.

Скіра Ю. Порятунок родини Штерн митрополитом Андреем Шептицьким у світлі спогадів Лілі Польман. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Історія.* № 2 (133). Київ, 2017. С. 68–70.

Сліпий Йосиф. Спомини. Львів-Рим: Видавництво Українського Католицького Університету, 2014.

Шептицький Андрей. З філософії культури. Митрополит Андрей Шептицький. *Спільні пастирські послання 1905–1944 рр.* Т. IV. Львів: Артос, 2013. С. 725–729.

Chameides L. Strangers in Many Lands. The Story of Jewish Family in Turbulent Times. Wethersfield, 2012.

Hirnyj I. Moje świadectwo. *Metropolita Andrzej Szeptycki. Studia i materiały* / pod red. Andrzeja A. Zięba. Kraków, 1994. S. 208–209.

Lewin K. I. Przeżyłem. Saga Świętego Jura spisana w roku 1946 przez syna rabina Lwowa, Warszawa: Zeszyty Literackie, 2006.

Rotfeld A. D. Obcy wśród swoich. «Znak». 2017. Nr 10 (749) (Październik). S. 41–50.

Rotfeld A. D. Wzór ludzkiej przyzwoitości i czwilnej odwagi. *Arystokrata ducha. Życie i dziedzictwo błogosławionego ojca Klemensa Szeptyckiego (1869–1951).* Wrocław, 2018. S. 13–24.

Sztankowa T. Dokumenty archiwum historycznego we Lwowie odnoszące się do kontaktów Metropolity Szeptyckiego z Żydami. *Metropolita Andrzej Szeptycki. Studia i materiały* / pod red. Andrzeja A. Zięba. Kraków, 1994. S. 229–235.

Tenenbaum J. In Search of a Lost People: The Old and the New Poland. New York, 1948.

Yad Vashem. Case M. 31. Signature 6304, 6304a.

Сестра Дарія (Світлана) Турків

ВПЛИВ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО НА РОЗВИТОК МОНАСТИРІВ СЕСТЕР-ВАСИЛІАНОК У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ

Галицький Митрополит Андрей Шептицький — одна з найвеличніших і найсвітліших постатей нашої історії, який своє життя присвятив служінню Україні та її народові. Він по праву належить до Велетнів духу, великих Подвижників віри, його справедливо називають українським Мойсеєм, провідником народу в час лихоліть та випробовувань. Ім'я Андрея Шептицького вже давно стало символом української Церкви, символом незламної духовності. Для кожного з нас ця велична постать — святий приклад для наслідування. Праця і подвиг його життя є предметом пропонованої наукової розвідки. Адже Митрополит Андрей долучився до розвитку чи не кожної суспільної галузі, мав величезний вплив на духовне життя свого народу. Окрім наукової, суспільної, меценатської діяльності, вражає розмах душпастирської праці Владика, його жертвність та глибоко духовне життя.